

Kunst of geen kunst?

De plaats van fotografie in de beeldende kunsten

Anita Twaalfhoven en Truus Gubbels In een periode dat fotografie de kunstwereld heeft veroverd, foto-exposities als paddestoelen uit de grond schieten, foto's soms duurder zijn dan schilderijen en de eerste fotograaf de prestigieuze Turnerprijs voor hedendaagse beeldende kunst wint, nemen ook de kritische geluiden toe. Hoe groot is de 'K' van Kunst in fotografie eigenlijk?

'Bijna tweehonderd jaar geleden is de fotografie uitgevonden en nog steeds hoor je het gemekker of het kunst is of niet', zei Hans Aarsman, fotograaf en columnist van *de Volkskrant*, tijdens het debat 'Luie schilders' dat in februari 2004 plaatsvond in de Amsterdamse Balie, naar aanleiding van het gelijknamige artikel van kunstrecensent Hans den Hartog Jager in *NRC Handelsblad*. Al is het kort door de bocht, hiermee geeft hij wel een heldere schets van de ambivalente verhouding van de fotografie met beeldende kunst. Aarsman vindt overigens de kunstbril überhaupt niet interessant. 'Ik ken alleen maar dingen die me raken, die me inzicht verschaffen, die me optillen', zei hij in de gesproken column tijdens het debat. 'Dat kan een schilderij zijn, een zoutvaatje, een zin, een film en soms is het een foto. Die foto kan gemaakt zijn door een amateur, door een persfotograaf, een ambtenaar of een reclamefotograaf. Soms is het een foto die ik in een

museum tegenkom, of in een galerie.' Galeriehouder Adriaan van der Have van de Amsterdamse galerie Torch, die in zijn galerie diverse fotografen vertegenwoordigt, heeft een minder relativiserende visie. Kijken naar fotografie moet 'een combinatie zijn van een kunsthistorische en een fotografische blik om de waarde van een foto goed in te schatten', stelt hij in het themanummer over fotografie van *Kunstlicht*. (Berne 2004)

Deze citaten zijn een kleine greep uit de discussie die oplaaide, sinds Den Hartog Jager zijn kritische aanval op het fenomeen fotografie in de *NRC* publiceerde. Kritiek op een overdaad aan fotografie en conservatoren die zonder verhelderende visie alle genres, rijp en groen, door elkaar zouden tonen. Iedere 'sukkel met drie jaar kunstacademie, een Hasselblad en een goed werkende lichtmeter' krijgt als het ware een tentoonstelling in een van de vele nieuwe fotomusea. Is het écht zo treurig gesteld met de fotografie?

Verfrissende beeldtaal

Al in 1861, een kleine veertig jaar nadat Niépce de eerste 'foto' maakte door de beelden van een camera obscura op platen van metaal en glas vast te leggen, speelde een rechtszaak rond de vraag of fotografie slechts een wetenschappelijk procédé was om zaken visueel te documenteren of een vorm van kunst. De rechter was zijn tijd vooruit en bepaalde dat 'foto's de vrucht zouden kunnen zijn van menselijk denken en geest, van kunstzinnige smaak of intelligentie, het stempel van een persoonlijkheid zouden kunnen dragen en daarmee tot kunstwerken worden'. (*Kunstlicht* 2004) Maar nog steeds speelt de discussie rond de vraag hoe groot de 'K' van kunst is in de fotografie.

Een korte terugblik in de geschiedenis laat zien dat de kunstzinnige status van fotografie van relatief recente datum is. Dé fotografie bestaat niet: fotografie is, zoals bekend, een amalgaam van verschillende specialisaties, zowel artistiek als journalistiek en documentair. Al organiseerde de Nederlandsche Fotografen Kunstkring (NFK) reeds in 1904, in de Haagse kunstenaarsvereniging Pulchri Studio, de 'Eerste Internationale Salon van Kunstfotografie', het gevestigde kunstcircuit bekeek het initiatief met een zeker *dédain*. Tot en met de jaren zestig werd fotografie in Nederland niet echt serieus genomen in de beeldende kunstwereld. Pas een decennium later is het medium voorzichtig tot het esthetische domein van de beeldende kunst toegetreden. Daarmee werd fotografie ook 'museum- en galeriewaardig' en begonnen de grote Nederlandse musea zich op bescheiden schaal bezig te houden met het verzamelen van fotografie. Zowel documentaire fotografie als foto's van kunstenaars als Ger van Elk en Jan Dibbets, die het medium gebruikten om beeldende kunst te maken, kregen een plek in de collectie van musea als het Stedelijk Museum, Boijmans Van Beuningen of het Van Abbemuseum.

De bestaande scheidslijnen tussen documentaire fotografie en eigentijdse kunst begonnen vanaf de jaren tachtig steeds meer te vervagen en ook het hiërarchisch onderscheid tussen autonome en toegepaste fotografie speelde een minder grote rol. In de optiek van Adriaan van der Have gaf de expositie 'Fotografia Buffa', in 1986 in het Groninger Museum, bijvoorbeeld een nieuwe artistieke impuls. De manier waarop kunstenaars als Gerald van de Kaap, Teun Hocks en Henk Tas met fotografie bezig waren, inspireerde tot een tentoonstelling die het publiek verraste met een verfrissende nieuwe beeldtaal. Van der Have: 'Dit succes zegt wel iets over de kracht van de vernieuwing, de interesse voor het medium en het sprankelende van de beeldtaal die daar werd vertoond.' Tal van jonge kunstenaars, ook van de kunstacademies, lieten zich inspireren door het werk van de daar getoonde fotografen.

Dergelijke initiatieven lijken een opmaat te zijn voor een inhaalmanoeuvre. In de daaropvolgende periode beleeft de fotografie een ware hausse. Fotografen als Inez van Lamsweerde, Rineke Dijkstra en Anton Corbijn maken furore tot ver over de grens, foto's brengen op veilingen en in de kunsthandel soms meer geld op dan schilderijen en een steeds breder wordend publiek omarmt de fotografie. In de afgelopen jaren zijn fotofestivals en fotobeurzen en de foto-exposities in musea en galeries als paddestoelen uit de grond geschoten. Maar liefst vier fotomusea zijn opgericht: het Fotomuseum gelieerd aan het GEM in Den Haag, het Foam en Huis Marseille te Amsterdam en het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam.

Luie schilders?

Maar met het succes nemen ook de kritische geluiden toe, met name op het kunstgehalte van de overdadig geëxposeerde fotografie. Zo vindt Den Hartog Jager dat de fotografie in artistieke zin de schilderkunst imiteert. In zijn

veelbesproken artikel in de *NRC* schrijft hij: 'Je kunt volhouden dat het belangrijker worden van de subjectieve blik de belangrijkste ontwikkeling is in de fotografie van de afgelopen twintig jaar.' Aanvankelijk, tot ver in de jaren tachtig, uitte zich dat in zijn visie vooral in de neiging om als artistieke keuze in zwart-wit te blijven werken. Fotografen begonnen zich ook van het idioom van de schilderkunst te bedienen: 'Dat begon met een periode waarin de World Press Photo het liefst werd uitgereikt aan een fotograaf die vluchtelingen afbeeldde alsof ze de modellen op een schilderij van Caravaggio waren. Vervolgens begon Andreas Gursky, een leerling van het beroemde fotografenduo Bernd en Hilla Becher, zijn foto's van landschappen, gebouwen en winkelinterieurs zo te componeren dat het net schilderijen waren, inclusief verdwijnpunten en atmosferisch perspectief.'

Hiermee is in zijn optiek 'een doos van Pandora' geopend. Een kunstenaar als Tom Hunter zou Vermeer imiteren, Wolfgang Tillmans (de Turnerprijswinnaar in 2000) zou moderne varianten maken op zeventiende-eeuwse stillevens en in het werk van jonge Nederlandse fotografen als Martine Stig en Viviane Sassen zou de schilderkunst van Magritte te herkennen zijn.

Kunsthandelaren, curatoren en recensenten lijken eveneens aangestoken door de tendens om bij fotografie aan eerdere stijlen of illustere voorgangers in de beeldende kunst te refereren. Zo staat als kop boven een lovend artikel van Henny de Lange in *Trouw*, over de expositie van Désirée Dolron in het Fotomuseum Den Haag, te lezen: 'Een zweem van Vermeer geeft Désirée Dolron aan haar foto's. Met dank aan de computer.' Adriaan van der Have vergelijkt het werk van Loretta Lux met Rembrandt. 'Je kunt haar werk als een foto analyseren, maar ook als een schilderij. (...) Loretta Lux kan met fotografie schilderen zoals Rembrandt dat met de kwast kon. Ze is vroeger ook schilder geweest.

Vanuit deze visie is ze ook foto's gaan maken.' (Berne 2004)

Maar Den Hartog Jager vindt het juist een zwakgebod dat de meeste moderne kunstfotografie nauwelijks nog is te begrijpen als je niet goed bent ingevoerd in de schilderkunst. Dat is de reden dat hij fotografen 'luie schilders' noemt. 'Door die verwijzingen ziet het er allemaal prachtig uit, heel diepzinnig ook, maar die verwijzingen zijn ook betekenisloos. Want met de toename van artisticeit heeft de fotografie haar grote kracht – haar band met de werkelijkheid, haar functie van geheugen – opgegeven.'

Al heeft de kunstcriticus een punt, het is ook behoudend om kunstenaars die fotografie als 'techniek' gebruiken te verwijten dat zij de realiteit verlaten en de artistieke grenzen van het medium verkennen. Dat zij zich in dit proces tegelijkertijd laten inspireren door de schilderkunst lijkt niet minder dan een zoektocht naar een eigen signatuur. Was iemand als Louis Buñuel ook een luie kunstenaar toen hij in 1928 zijn eerste surrealistische film *Un chien andalou* inspireerde op het werk van Salvador Dali?

Kunst of beeldcultuur

Gekoppeld aan een stevige aanval op de nivellering van fotografie in galeriën en musea, die elke fotograaf klakkeloos tot kunstenaar zouden promoveren en alle mogelijke foto's als 'mooie plaatjes' zouden exposeren, deed de kritiek in de *NRC* veel stof opwaaien. Het regende ingezonden brieven in het dagblad en in februari 2004 vond het eerdergenoemde debat 'Luie schilders' plaats in de Amsterdamse Balie. Als reactie op het artikel poneerden anderen de stelling dat fotografie niet binnen de reguliere beelden- de kunstcriteria past en als onderdeel van de brede hedendaagse beeldcultuur gezien moet worden. Ook het onderscheid tussen 'hoge' en 'lage' kunst zou in de fotografie helemaal geen

issue zijn. Zo schreef journalist Rutger Pontzen in *de Volkskrant*: ‘Het medium fotografie is van een totaal andere aard, wat betreft techniek, beeldvorming, publicatiemogelijkheden, reproductietechnieken en houding van de maker. Fotografie past beter in de brede, visuele cultuur van film en televisie dan in het domein van de beeldende kunst.’ (Pontzen 2003)

Frits Gierstberg en Ruud Visschedijk, respectievelijk curator en directeur van het Nederlands Fotomuseum, gaan in een reactie op het artikel van Den Hartog Jager nog een stap verder en schrijven: ‘Fotografie is géén kunst! Fotografie is een medium, een middel, dat binnen de meest uiteenlopende beroepen en praktijken wordt gebruikt, van de wetenschap tot de journalistiek, van de reclame tot het onderwijs en van het privé-fotoalbum tot beeldende kunst.’ (Gierstberg, 2004) Kunst die fotografie als techniek heeft, hoort volgens hen niet zozeer in het fotomuseum thuis, maar in het kunstmuseum.

De legitimatie van een speciaal museum voor fotografie heeft volgens Gierstberg en Visschedijk dan ook niet met kunst te maken, maar schuilt juist in een brede kijk op het medium. De uiteenlopende contexten en toepassingen van de fotografie zijn dan ook

Tot
en met
de jaren
zestig
werd
foto-
grafie
in
Neder-
land
niet echt
serieus
genomen
in de
beeldende
kunst-
wereld

het uitgangspunt voor het verzamel- en expositiebeleid van het Nederlands Fotomuseum.

Maar de stelling dat fotografie géén kunst is, is even nietszeggend als de stelling dat fotografie wél kunst is. De vraag of theater wel een kunstvorm is, wordt immers ook niet gesteld omdat het medium tevens gebruikt wordt in drama-therapie, rollenspelen in het bedrijfsleven of aidsvoorlichting in Afrika.

Anderen zien de stelling dat fotografie geen kunst is dan ook als een al te gemakkelijke manier om een gebrek aan visie op het kunstgehalte van de fotografie te camoufleren en de verschillende genres binnen de fotografie op één hoop te gooien. Fotograaf Bert Sissingh schrijft in een ingezonden brief in de *NRC* dat het fotomuseum met deze ‘omnivore visie’ voorbijgaat aan prangende vragen over de diffuse grenzen tussen de genres. ‘Wij zouden ons (...) af kunnen vragen of de portretfoto’s van Koos Breukel belangrijke hedendaagse documenten over een specifieke generatie zijn, of dat hier met archaische technieken (zwartwit-platen-camera) een nostalgische vertoning wordt opgevoerd waarin op kunstzinnige wijze heimwee naar een imaginaire verloren tijd wordt gematerialiseerd.’ Ook zou hij zich bijvoorbeeld graag buigen over de vraag of een fotograaf als Tillmans terecht de prestigieuze Turnerprijs heeft gewonnen voor zijn belangrijke bijdrage aan de hedendaagse beeldende kunst, ‘of dat er sprake is van een ondraaglijk vrijblijvend geflaaneer’. (Sissingh 2003)

Kunst of geen kunst, that’s the question?

Hier stelt Sissingh een aloude kwestie aan de orde, de relatie tussen vorm, inhoud en context en of de wijze van exposeren daarop een helder licht kan laten schijnen, evenals op de diverse genres en wat daar al dan niet interessant aan is. Sommigen pleiten voor exposities met een duidelijk onderscheid tussen genres als reclamefotografie, journalistiek werk, documentaire

Anita Twaalfhoven

is redacteur van Boekman en stafmedewerker van de Boekmanstichting

Truus Gubbels

is redacteur van Boekman en stafmedewerker van de Boekmanstichting

fotografie en kunst. Anderen zien juist de diffuse grenzen tussen de genres en contexten van fotografie als een interessante ingang. Elders in deze *Boekman* zegt Sophie Berrebi, docent geschiedenis en theorie van de fotografie aan de Universiteit van Amsterdam: 'De vraag hoe het medium fotografie zich verhoudt tot de diverse contexten waarin het is geplaatst, speelt een essentiële rol.' In haar optiek is het juist interessant om te zien wat er gebeurt als je die context of het schuiven met die context tot onderwerp van onderzoek maakt. 'Ik zou niet nalaten de definitie van fotografie te problematiseren. Je kunt de contrasten in de fotografie laten zien, maar ook expliciet de schemergebieden opzoeken. Het is interessant om verbanden te leggen en overlappingsen te signaleren tussen bijvoorbeeld persfoto's, documentair werk, persoonlijke foto's en hedendaagse kunstenaars die met fotografie werken.' Journaliste Sacha Bronwasser gaf hiervan in een lezing een voorbeeld: de naoorlogse beroepsportretten van fotografe Maria Austria, de punkfoto's van Max Natkiel, de Ierse discojongeren van beeldend kunstenaar Rineke Dijkstra en de reclamefoto's voor Ben mobiele telefonie met Nederlandse gezichten van de straat van reclamebureau KesselsKramer.

De discussie over fotografie die wel of niet als kunst moet worden gezien en die al dan niet schilderkunst imiteert werd door de directeur van het Fotomuseum in Antwerpen betiteld als een 'lui kunstdiscours'. In zekere zin heeft hij gelijk. De discussie over de fotografie moet eigenlijk gezien worden in de context van een bredere discussie over 'hoge' en 'lage' kunst. Illustratief is Dominic van den Boogerd, directeur van Ateliers 63, die het in *HP/De Tijd* een probleem noemt dat 'Jan en alleman het museum voor moderne kunst wordt binnen-gesleept'. 'Filmacteurs, modeontwerpers, architecten, striptekenaars (...) – iedereen, van cartoonist Kamagurka tot glamourtieten-

fotograaf Mario Testini, wordt tot kunstenaar uitgeroepen.' Net als Den Hartog Jager verzet hij zich tegen het oprekken van de kunstkaders. Maar de ontwikkelingen binnen de fotografie passen, net als bijvoorbeeld de mode of videokunst, nu eenmaal niet alleen binnen de reguliere kunstcriteria. Zoals Sacha Bronwasser het in een recente lezing formuleerde: 'Fotografie is vele malen groter en omvattender en beroert ons leven veel meer dan de beeldende kunst, waarmee zij heel soms samenvalt.'

- Berne, E. van (2004) 'Fotografie in Nederland: twintig jaar belicht door Torch, Amsterdam'. In: *Kunstlicht*, jrg. 25.
- Bronwasser, S. (2004) Lezing t.g.v. de expositie 'Holland zonder haast' van Scherer in het Vakbondsmuseum Amsterdam, 24 februari.
- Gierstberg, F. en R. Visschedijk (2004) 'Noem het alsjeblieft geen kunst!', column t.g.v. het debat 'Luie schilders' in de Balie, Amsterdam, 27 februari.
- Hartog Jager, H. den (2003) 'Luie Schilders. De armoede van de hedendaagse fotografie'. In: *NRC Handelsblad*, 30 september.
- Kunstlicht* (2004) Bron: redactie televisieprogramma 'Kunstlicht' over fotografie, uit te zenden 29 september 2005.
- Pontzen, R. (2003) 'Het licht is van iedereen'. In: *de Volkskrant*, Observatorium 31 december.
- Sissingh, B. (2003) 'Het Klimaat' column t.g.v. het debat 'Luie schilders'.